

STANISŁAW KOT
(1885–1975)

Szkoła Nauk Politycznych zatrudniała wykładowców z różnych dziedzin i specjalności naukowych, zapraszając do współpracy osoby, które badały sprawy czasem – wydawałoby się – od nauk politycznych dość odległe. Do takich ludzi należał prof. Stanisław Kot. Jako badacz kultury polskiej okresu nowożytnego, wybitny historyk dziejów Polski, badacz myśli politycznej Andrzeja Frycza Modrzewskiego, a także – jak się wkrótce potem okazało – pełen temperamentu polityk był jednym z najlepszych wykładowców. W gronie tym znalazł się więc uczony, który opisał osobę, prace i poglądy polityczne sekretarza królewskiego Andrzeja F. Modrzewskiego, jednego z najwybitniejszych myślicieli epoki renesansu, autora dzieła *O poprawie Rzeczypospolitej*, wyprzedzającego w owym czasie swoją epokę. Zatrudnienie S. Kota we wspomnianej szkole było zarazem logiczną konsekwencją faktu, że wydobył on i wprowadził do obiegu naukowego postać, dzieła i myśl polityczną Andrzeja Frycza Modrzewskiego, człowieka, który swoimi dokonaniem przewyższył wielu współczesnych mu i późniejszych twórców myśli politycznej w Europie.

Profesor Stanisław Kot był uczniem, wybitnym historykiem, dyplomata, politykiem, wybitnym działaczem ruchu ludowego. Jego nazwisko przewija się w tysiącach książek i artykułów poświęconych wydarzeniom z najnowszej historii Polski, odgrywał bowiem jedną z pierwszoplanowych ról na polskiej scenie politycznej. Już scharakteryzowanie literatury poświęconej jego osobie, czy tekstów, które wyszły spod jego pióra jako uczonego i polityka, a także tych, które współtworzył, piastując ważne stanowiska państwowe, przekracza możliwości tego tekstu i może być pretekstem do rozważań w odrębnej, bardzo zresztą obszernej rozprawie. Stanisław Kot jest więc osobą bardzo dobrze znaną historykom, aczkolwiek dzięki swej aktywności politycznej budzącą wiele kontrowersji czy wręcz namietności. Urodził się 22 października 1885 roku w niewielkiej wsi Ruda koło Sędziszowa. Od najmłodszych lat wykazywał duże zdolności (płynnie czytał w wieku czterech lat). Po ukończeniu szkoły powszechnej w Sędziszowie uczęszczał w latach 1896–1904 do Wyższego Gimnazjum w Rzeszowie. Uzyskał maturę z odznaczeniem w 1904 roku, po czym zapisał się na polonistykę (z elementami filologii klasycznej) na Uniwersytecie Lwowskim. Studiował tam pod kierunkiem Józefa Kallenbacha i Wilhelma Bruchnalskiego. Ten drugi rozbudził w nim zainteresowania historią kultury. Oprócz tego Kot zapisał się na zajęcia w Seminarium Pedagogicznym, prowadzone przez Bolesława Mańkowskiego. W 1908 roku uzyskał absolutorium i jednocześnie zapisał się na prawo, ale zrezygnował ze studiów prawniczych po roku; uczęszczał w tym czasie na wykłady prowadzone przez tak wybitnych profesorów, jak Oswald Balzer, Kazimierz Twardowski, Ludwik Finkel i Tadeusz Sinko. W dniu 13 sierpnia 1909 roku odbyła się obrona jego doktoratu z filozofii na podstawie rozprawy „Wpływ starożytności klasycznej na rozwój poglądów politycznych w Polsce w wieku XVI, a w szczególności Andrzeja Frycza z Modrzewa” (promotorem był prof. Wilhelm Bruchnalski). Już sam jej tytuł mówił o zainteresowaniach naukowych Stanisława Kota, skupiających się na historii pol-

skiej myśli politycznej. Od razu też, wybiegając w przyszłość, trzeba stwierdzić, że jeśli chodzi o osobę Andrzeja Frycza Modrzewskiego, to prace Stanisława Kota do tej pory pozostają pionierskie i na nich przede wszystkim opierają się badacze.

Po obronie doktoratu, jak to często w owych czasach bywało, Stanisław Kot rozpoczął pracę jako nauczyciel w V Gimnazjum Lwowskim, a w lutym 1910 roku zdał przed komisją państwową egzamin na nauczyciela języka polskiego. Wiosną tego roku przeniósł się jednak do Krakowa, gdzie podjął pracę w IV Gimnazjum Realnym. Nawiązał też kontakty w świecie naukowym, zwłaszcza w Polskiej Akademii Umiejętności (PAU), zaś od listopada 1912 roku przebywał na stypendium w Paryżu, po czym w kwietniu 1913 roku odbył objazd archiwów uniwersyteckich Belgii i Holandii (Lowanium, Rotterdam, Amsterdam, Haga, Lejda). W lipcu tegoż roku odwiedził z kolei Genewę, Stuttgart, Monachium, Würzburg, Norymbergę i Augsburg. Plany jego dalszych wyjazdów zagranicznych i prac naukowych przerwał wybuch I wojny światowej.

Jeszcze przed wybuchem wojny Stanisław Kot był czynny politycznie. Należał do współzałożycieli, a potem czołowych działaczy powstałej w 1901 roku w Rzeszowie socjalistycznej organizacji „Promień”. Od 1904 roku był członkiem jej Komitetu Centralnego. W 1905 roku został sekretarzem komitetu redakcyjnego wydawanego przez nią pisma „Promień”, a w 1908 roku związał się z Polską Partią Socjalistyczną – Frakcją Rewolucyjną. W środowisku lewicy niepodległościowej robił szybką karierę, a 14 sierpnia 1914 roku wszedł w skład Komisji Skonfederowanych Stronnictw Niepodległościowych (KSSN) jako przedstawiciel PPS. KSSN rozwiązała się jednak na posiedzeniu 17 sierpnia, a jej członkowie weszli w skład Naczelnego Komitetu Narodowego (NKN), który objął swego rodzaju zwierzchnictwo polityczne nad Legionami. Przyszły profesor zorganizował w NKN Biuro Prasowe i kierował jego działalnością. Praca Kota w NKN, będąca służbą dla idei Legionów, trwała do 1917 roku, kiedy to z jednej strony załamały się jego koncepcje polityczne, z drugiej doszło do kryzysu przysięgowego i pewnego zastoj, jeśli chodzi o sprawę polską. Stanisław Kot, stojąc na czele Biura Prasowego NKN, wydawał kilka gazet – przede wszystkim tygodnik „Wiadomości Polskie”, ponadto „Dziennik Narodowy” w Piotrkowie, „Gazetę Polską” w Dąbrowie Górniczej oraz „Gazetę Radomską”. Drukował popularne wydawnictwa ukazujące walki Legionów Polskich oraz powołał korespondentów w krajach bloku państw centralnych i państwach neutralnych. Praca ta dała mu ogromne doświadczenie, orientację i szerokie kontakty w środowiskach inteligencji polskiej, ale przysporzyła mu również przeciwników, co ujawniło się już wkrótce potem przy staraniach o habilitację. Kierował wtedy dużym zespołem ludzi, miał sporą autonomię działania, choć właściwie nie był samodzielnym politykiem. Wspierał stojącego na czele NKN Władysława Sikorskiego, co powodowało, że zaczął wchodzić – w ślad za nim – w konflikt z Józefem Piłsudskim.

To spowodowało powrót do pracy naukowej. Napisał jako habilitację biografię Andrzeja Frycza Modrzewskiego. Ukazała się ona w 1919 roku pt. *Andrzej Frycz*

Modrzewski. Studium z dziejów kultury polskiej. Od lutego 1918 roku S. Kot powrócił do pracy w IV Gimnazjum Realnym, z którego był urlopowany na czas wojny. Mimo niechęci niektórych profesorów, wynikającej z politycznych przyczyn, 21 lutego odbyło się kolokwium habilitacyjne, 23 lutego wykład próbny, a 12 marca 1920 roku Rada Wydziału Filozoficznego UJ przyjęła habilitację oraz ogromną większością głosów uchwaliła przedstawienie jego kandydatury na nadzwyczajną katedrę historii kultury. Naczelnik Państwa marszałek Józef Piłsudski dotychczasowego docenta prywatnego UJ Stanisława Kota mianował postanowieniem z 4 maja 1920 roku profesorem nadzwyczajnym kultury umysłowej w Polsce na Uniwersytecie Jagiellońskim, z ważnością od 1 maja 1920 roku. W dniu 10 lipca 1920 roku Stanisław Kot złożył przysięgę profesorską następującej treści:

Przysięgniesz Panu Bogu Wszechmogącemu i przyrzekniesz na swoją cześć i pocziwość, że niezłomnie zachowasz ustawy zasadnicze Państwa, a gdy Pan zostałeś mianowany nadzwyczajnym profesorem Uniwersytetu, więc przysięgniesz, że będziesz się ściśle stosować do ustaw i przepisów władz przełożonych, że będziesz takowe sumiennie zachowywać, umiejętność gorliwie i rzetelnie pielegnować, urząd nauczycielski według najlepszej wiedzy i sumienia sprawować, będziesz wystrzegać się wszelkiego nadużycia, jak niemniej wszystkiego, co mogłoby być szkodliwem Państwu, religii lub obyczajności, dalej, że będziesz przy egzaminach i ocenianiu prac umiemych z sumienną ścisłością i bezstronnością postępować, i że od tych obowiązków nie dasz się odwieść ani przyjaźnią, ani nieprzyjaźnią, ani też żadnymi innymi względami.

226

Przy tych kilku zdaniach widnieje jego własnoręczny dopisek: „Do tego, co mi właśnie przeczytano i w całości dokładnie zrozumiałem, zastosuję się wiernie i sumiennie. Tak mi Panie Boże dopomóż!”.

Wkrótce potem, bo 19 stycznia 1923 roku, Rada Wydziału Filozoficznego UJ uchwaliła przedstawienie Ministerstwu Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (MWRiOP) wniosku o mianowanie S. Kota profesorem zwyczajnym, co nastąpiło jeszcze w tym roku.

Pasja bystrego obserwatora i potężny temperament polityczny bardzo szybko zaprowadziły Stanisława Kota na drogę konfliktu z władzami. Kiedy rozeszły się wiadomości o znęcaniu się nad więźniami w twierdzy brzeskiej, zainicjował on na UJ przedłożenie 10 grudnia 1930 roku listu podpisanego przez 45 profesorów do profesora Adama Krzyżanowskiego jako posa z ramienia Klubu Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem (BBWR). List ten – jako list otwarty z 44 podpisami – ogłoszony został w prasie i wywołał lawinę protestów przeciwko niedopuszczalnym metodom stosowanym wobec aresztowanych posłów i senatorów. Dodatkowo władze przystąpiły do przygotowywanej przez ministra Janusza Jędrzejewicza reformy szkolnictwa wyższego, ograniczającej w znaczny sposób autonomię wyższych uczelni. Na UJ doszło do powstania tajnego komitetu, organizującego walkę z planowaną reformą. Przygotował on książkę *W obronie wolności szkół akademickich* (1933), w której znalazł się też artykuł Stanisława Kota. W konsekwencji spowodowało to usunięcie go z uczelni.

Związki Stanisława Kota ze Szkołą Nauk Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie były dość niewielkie. W roku akademickim 1928/1929 prowadził w wymiarze 12 godzin wykład „Rozwój nowożytnej ideologii politycznej”. Oprócz niego w tym roku akademickim wykłady prowadzili też profesorowie: Michał Rostworowski, Jerzy Smoleński, Adam Heydel, Zygmunt Sarna, docenci Maciej Starzewski i Marian Jedlicki, dr Konstanty Grzybowski oraz prof. z Francji Scelle Georges.

Na wniosek Rady Wydziału Filozoficznego UJ z 20 lutego 1931 roku (podanie Kota z 27 stycznia) MWRiOP udzieliło Kotowi urlopu do końca roku akademickiego 1931/1932. Rozpoczął on urlop 21 kwietnia 1931 roku. Wkrótce potem, na podstawie rozporządzenia ministerialnego z 25 września 1933 roku nastąpiło na Wydziale Filozoficznym UJ „zwinięcie” zajmowanej przez niego Katedry Historii Kultury, w związku z czym został przeniesiony z dniem 30 września 1933 roku „w stan nieczynny”. Jak pisał w swoim piśmie minister WRiOP Janusz Jędrzejewicz, „orzeczenie to jest ostateczne w administracyjnym toku instancji niezależnie od możliwych uprawnień do wniesienia skargi do Najwyższego Trybunału Administracyjnego”. W praktyce oznaczało to, że nawet zaskarżenie postanowienia i wygrana przed sądem nie dawała mu możliwości powrotu na zajmowane wcześniej stanowisko na uniwersytecie. Z dniem 1 października 1933 r. zapadła oficjalna decyzja o likwidacji 52 katedr w całej Polsce, w tym 7 na UJ, a wśród nich Katedry Historii Kultury (podjęta 25 września). Od tego też dnia znalazł się, w wieku 48 lat, na emeryturze, choć był wtedy w pełni sił twórczych. Usunięcie z uniwersytetu bardzo przeżył, ale nie usiłował zmienić tej decyzji mimo posiadania wielu bliskich znajomych w kręgach rządowych, także wywodzących się z kręgów uniwersyteckich, do których należał ówczesny premier prof. Leon Kozłowski.

Od 1930 roku miał coraz silniejsze kontakty z działaczami ruchu ludowego, w tym z Wincentym Witosem i Stanisławem Thuguttem. Coraz aktywniej uczestniczył w pracach Stronnictwa Ludowego, do którego wstąpił w 1933 roku, zaś w dniach 7–8 grudnia 1935 roku uczestniczył w kongresie SL. Wtedy wybrano go do Rady Naczelnej SL, po czym 15 marca 1936 roku wszedł w skład Naczelnego Komitetu Wykonawczego SL. Został też wybrany wiceprezesem Zarządu Okręgowego SL na Małopolskę i Śląsk. Zaczął brać udział w pracach opozycyjnych polityków, które zaowocowały powołaniem do życia Frontu Morges. W dniach 14–16 grudnia 1935 roku w Czechosłowacji spotkał się z Wincentym Witosem i Wojciechem Korfantym. Korespondował w tej sprawie z Ignacym Paderewskim, którego zachęcał do zorganizowania spotkania Witosy i Sikorskiego. Prawdopodobnie to właśnie on namówił Witosę do zawiazania porozumienia z Sikorskim, Paderewskim i Józefem Hallerem w lutym 1936 roku oraz powstania w ten sposób Frontu Morges. Był następnie jednym z głównych organizatorów strajku chłopskiego w 1937 roku. Ponieważ w tym czasie łączył działalność polityczną z nauką, ta ostatnia służyła maskowaniu rzeczywistej roli odgrywanej przez

niego w organizowaniu strajku. Strajk trwał od 16 do 25 sierpnia 1937 roku, a Kot w tym czasie przebywał w Zakopanem. Zaraz po zakończeniu strajku, 30 sierpnia, do jego domu na Krzeptówkach przybyła policja i dokonała rewizji, zaś on sam został osadzony w więzieniu św. Michała w Krakowie i dopiero 2 września (po 37 godzinach) zwolniony. W jego obronie wystąpił UJ, zwołano posiedzenie Senatu uczelni, a rektor prof. Władysław Szafer wydał specjalne oświadczenie i interweniował osobiście u ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego prof. Wojciecha Alojzego Świętosławskiego. Dnia 4 września Stanisław Kot powrócił do Zakopanego, witany uroczystie przez Związek Podhalań. Niedługo potem wziął udział w kolejnym kongresie SL, który odbył się w dniach 27–28 lutego 1938 roku w Krakowie. Wówczas wybrano go na członka Rady Naczelnej i Naczelnego Komitetu Wykonawczego. Na posiedzeniu NKW 15 marca 1938 roku został skarbnikiem NKW, a urząd objął formalnie w pierwszej połowie kwietnia. Wszedł w ten sposób w skład ścisłego kierownictwa SL. Tymczasem coraz bardziej narastało zagrożenie niemiecką agresją i w tej sytuacji wiosną 1939 roku nielegalnie powrócił do kraju Wincenty Witos. Do Krakowa przybył 30 marca i zatrzymał się w mieszkaniu Kota, który organizował jego kontakty ze środowiskami naukowymi i politycznymi Krakowa. Ponadto wziął udział w pracach Wojewódzkiego Komitetu Pożyczki Przeciwlotniczej w Krakowie.

Na krótko przed wybuchem wojny Stanisław Kot przeniósł się do Lwowa, zabierając z sobą znaczną część swoich materiałów naukowych. Tam zastał go wybuch wojny i tam od 9 do 12 września odbywały się pierwsze w nowych warunkach narady czołowych działaczy Frontu Morges, w której wzięli udział: Stanisław Kot, gen. Władysław Sikorski, gen. Marian Kukiel, gen. Józef Haller, Karol Popiel, Zygmunt Nowakowski, gen. Lucjan Żeligowski, płk Kazimierz Stefczyk. Pojawiła się koncepcja powołania do życia Komitetu Ocalenia Publicznego w składzie: gen. gen. Sikorski, Haller, Sosnkowski. W wyniku sprzeciwu kandydatów pomysł nie został zrealizowany, zaś większość polityków i wojskowych uczestniczących w rozmowach wyjechała ze Lwowa, a następnie z kraju. Wzięli oni potem udział w formowaniu nowego rządu, już we Francji, a wśród nich był Stanisław Kot, który w połowie października wyjechał z Polski do Bukaresztu, a stamtąd do Paryża. Wszedł w skład rządu gen. Sikorskiego, pełniąc formalnie od 7 grudnia 1939 roku funkcję ministra bez teki, odpowiedzialnego za sprawy cywilne w kraju. W ten sposób rozpoczął się okres jego najbardziej ożywionej działalności politycznej, z której jest najlepiej znany. W rządzie odgrywał rolę „szarej eminencji”, a według niektórych opinii był powiernikiem i doradcą premiera, który bez zapoznania się z jego zdaniem nie podjął żadnej ważnej decyzji. Wybitny badacz dziejów sprawy polskiej w okresie II wojny światowej Eugeniusz Duraczyński podkreślił z całym naciskiem, że należał on do osób odgrywających szczególnie ważną rolę w rządzie gen. Sikorskiego, jako jeden z jego najbliższych współpracowników. Z ramienia rządu miał wpływ na kształtowanie się podziemnego życia politycznego, zorganizował cały system łączności z okupowanym kra-

jem. Udało mu się oddzielić sprawy cywilne od wojskowych, ale na tle negatywnego stosunku do sanacji popadł w konflikt z kręgami wojskowymi. Dodatkowo przez jego ręce przechodziły środki finansowe na działalność polityczną w kraju. Wkrótce wyrobił sobie pozycję jedyne go ludowca w rządzie (obok Stanisława Mikołajczyka, który w 1940 r. został wicepremierem), co dodatkowo wzmocniło jego pozycję. W dniu 29 lipca 1940 roku Rada Ministrów powierzyła mu „kierownictwo biur dla Spraw Kraju, dla Spraw Politycznych, dla Spraw Kultury i dla Spraw Narodowościowych”, a od 9 października 1940 roku był ministrem spraw wewnętrznych. Po zawarciu układu ze Związkiem Radzieckim, od 28 sierpnia 1941 do 13 lipca 1942 roku, pełnił niezwykle odpowiedzialną funkcję ambasadora w ZSRR, organizując pomoc dla przebywających tam Polaków. Znajdował się zarazem w ostrym konflikcie z dowodzącymi oddziałami polskimi w ZSRR gen. Władysławem Andersem. Tę działalność opisał po latach w książkach *Listy z Rosji do gen. Sikorskiego* (Londyn 1955) i *Rozmowy z Kremlem* (Londyn 1959), będącymi niezastąpionymi i do dziś bardzo ważnymi dla badaczy źródłami historycznymi. Po opuszczeniu tego posterunku przebywał na Bliskim Wschodzie, gdzie pełnił funkcję koordynatora do spraw polskich. Potem w dwóch kolejnych rządach: Władysława Sikorskiego i Stanisława Mikołajczyka, pełnił funkcję ministra informacji i dokumentacji (od 14 marca 1943 do 4 lipca 1943 oraz – w tym drugim do – 24 listopada 1944 r.). Upadek rządu Mikołajczyka spowodował, że on także odszedł z rządu, ale nie oznaczało to końca jego działalności politycznej.

O ile Stanisław Kot zdobył wcześniej ogromny prestiż jako naukowiec, o tyle jako polityk w rządzie gen. Sikorskiego, a następnie Mikołajczyka, w bardzo dużym stopniu stał się przedmiotem bardzo ostrej krytyki, i to zarówno ze strony współczesnych, jak i historyków. Wyłączyła ona w ogromnej mierze ze środowisk sanacyjnych, choć nie tylko, zaś szybko okazało się, że przy swojej pasji do rozgrywek personalnych, wypatrywania i tępienia wrogów politycznych, szybko stał się postacią powszechnie znienawidzoną, uważaną za wręcz szkodliwą. Wybitny historyk Władysław Pobóg-Malinowski napisał o nim w sposób następujący:

Wyrównując rachunki z „wrogami osobistymi”, nie ustawał w wysiłkach, by w ogóle w łonie rządu skłócić ludzi ze sobą, po cichu judził i szczuł jednych przeciw drugim; wszędzie wietrząc podstęp, węszył, podsłuchiwał, podglądał niemal przez dziurkę od klucza, skupiał też dokoła siebie rosnącą szybko gromadę „swoich ludzi” – z przewagą serwilistów, spryciarzy i pospolitej kanalii, wybierał z nich swoich „mężów zaufania”, tworzył w łonie aparatu rządowego i społeczności uchodźczej we Francji, na Węgrzech i w Rumunii gęstą sieć szpiegostwa, rojowisko tajnych i jawnych swoich agentów, z systemem śledzeń, podsłuchiwań, badań, donosów, oskarżeń, denuncjacji (Pobóg-Malinowski W., *Najnowsza historia polityczna Polski...*).

Można by rzec, że ta opinia pochodzi od osoby związanej z obozem przeciwników politycznych Kota, ale znajduje potwierdzenie we wspomnieniach wielu ówczesnych działaczy, polityków, dyplomatów i wojskowych, w tym Stanisława

Schimitzka, płk. dypl. Kazimierza Iranka-Osmeckiego, Jana Drohojowskiego, Karola Popiela.

Po upadku rządu Mikołajczyka nastąpiła przerwa w jego działalności politycznej, ale wkrótce, gdy po powstaniu w czerwcu 1945 roku Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej, w którym Mikołajczyk objął stanowisko wicepremiera, Kot zdecydował się na powrót do kraju w sierpniu 1945 roku. Mianowany ambasadorem RP w Rzymie, pozostał nim do października 1947 roku, po czym zdecydował się na pozostanie na emigracji. Stał się w ten sposób jedną z najważniejszych osobistości w emigracyjnym PSL jako delegat Prezydium NKW PSL na Europę. Wielkie znaczenie odgrywał tutaj jego ogromny autorytet jako uczonego. Przyczyniło się to zresztą do tego, że krajowe ośrodki naukowe usiłowały przyciągnąć go do siebie. W lutym 1957 roku rektor UJ prof. Zygmunt Grodziński zachęcał go do powrotu i objęcia na powrót Katedry Historii Kultury. W odpowiedzi prof. Kot napisał m.in.:

Lata mej pracy w UJ uważam za najszcześniejsze w moim życiu. [...] Wierzę, że okoliczności pozwolą mi w niezbyt dalekiej przyszłości zadośćuczynić szlachetnemu wezwaniu Jego Magnificencji. W obecnej chwili jeszcze nie widzę możliwości powrotu. Jako historyk nie umiem pogodzić się z cenzurą w jakiegokolwiek formie, z presją, naciskami, pogrozkami, zakazami i nakazami, krępującymi wolność słowa, swobodę badań i ogłaszania ich rezultatu (*Stanisław Kot – uczonego i polityk...*).

230

Był czynny w życiu emigracyjnym, krążąc pomiędzy Paryżem i Londynem i od 1955 roku sprawując funkcję prezesa Rady Naczelnej PSL na emigracji. Wydał wiele drobniejszych tekstów, ale ich pisanie przerwała w 1960 roku choroba oczu. Wylew krwi do mózgu w 1964 roku uczynił go zaś do końca życia pacjentem szpitala w Anglii. W biografii profesora pióra Grażyny Ofiary na temat końcowych lat jego życia czytamy:

Ze świadomością bywało już różnie. Zamykał się często w świecie swych urojeń. Najczęstszym tematem tych majaczeń z owych lat były konferencje z Władysławem Sikorskim. Najwyraźniej okres wojennego ministrowania w Londynie uważał za szczytowy w swoim życiu i uciekał do niego przed ponurą, beznadziejną rzeczywistością szpitalną (*Profesor Stanisław Kot. Zarys biografii naukowej*).

Zmarł 26 grudnia 1975 roku w londyńskim szpitalu. Przeżył wcześniej śmierć dwóch córek (w 1958 i 1959 r.) oraz żony w 1965 roku. Z ważniejszych prac wydanych w owym czasie wymienić trzeba opublikowaną przez paryski Instytut Literacki niewielką książeczkę *Jerzy Niemirycz w 300-lecie Ugody Hadziackiej* (Paryż 1960, Biblioteka Kultury, t. 58), poświęconą postaci najbardziej wpływowego i zamożnego w Polsce arianina, zwolennika ugody na Kresach Wschodnich (posiadał 18 miast i 50 wsi). W tym samym wydawnictwie opublikował również *Wspomnienia* zamieszczone w czterech kolejnych numerach „Zeszytów Historycznych” (R. 1967–1968, z. 11, 12, 13, 14), doprowadzone do 1925 roku i przerwane z powodu choroby autora.

Stanisław Kot wydał – wedle publikacji jemu poświęconej, a będącej pokłosiem konferencji naukowej na jego temat – 321 różnych tekstów. Pozostała także ważna dla badaczy przeszłości spuścizna archiwalna: dwa główne zespoły jego dokumentów znajdują się w dwóch znaczących archiwach: Instytucie Polskim i Muzeum gen. Władysława Sikorskiego w Londynie (są to przede wszystkim materiały dotyczące jego działalności emigracyjnej; kolekcja 25) oraz w Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego przy Naczelnym Komitecie Wykonawczym PSL. Część spuścizny naukowej zapisał też Bibliotece Jagiellońskiej w Krakowie. Ponadto jego spuścizna zawiera też wspomnienia oraz teksty o charakterze politycznym, wystąpienia związane z jego udziałem w życiu politycznym oraz redakcje pism, począwszy od okresu przed I wojną światową, materiały dotyczące działalności w ruchu ludowym i wreszcie dokumenty z okresu II wojny światowej, mające pierwszorzędą wręcz wagę dla historyków tego okresu. Z londyńskiego archiwum wybrano i wydano w dwóch książkach dokumenty z okresu wojny, mianowicie: *Z ziemi sowieckiej – z domu niewoli: relacje, raporty, sprawozdania z londyńskiego archiwum profesora Stanisława Kota* (oprac. S. Kot, Z. Hemmerling, J. Sałkowski, red. J. Gmitruk, Warszawa 1995), *W kraju i na emigracji. Materiały z londyńskiego archiwum ministra prof. Stanisława Kota (1939–1943)* (wybór i oprac. J. Gmitruk, Z. Hemmerling, J. Sałkowski, Warszawa 1989). Trzeba wspomnieć w tym miejscu, że staraniem prof. Kota zbiory archiwalne związane z jego działalnością polityczną zostały w 1969 roku przekazane do Zakładu Historii Ruchu Ludowego przy NKW ZSL.

Julian Dybiec stwierdził, że w działalności badawczo-pisarskiej S. Kota można wyróżnić siedem specjalistycznych dziedzin, wyrażających się w opracowaniach publikowanych w wydawnictwach polskich i zagranicznych, a mianowicie: 1) dzieje myśli pedagogicznej, 2) dzieje szkolnictwa, 3) biografistykę, 4) związki Polski z zagranicą, 5) dzieje idei politycznych, społecznych i religijnych, 6) historię reformacji, 7) edytorstwo źródeł. W tym miejscu należy zwłaszcza podkreślić udział profesora w tworzeniu polskich nauk politycznych, choć – jak wynika z powyższego – jego twórczość naukowa była szeroka i niezmiernie zróżnicowana oraz dotyczyła wielu zagadnień, przy czym w zakresie biografistyki stanowiła ona kanwę do ukazania prądów ideowych. Najlepiej jest to widoczne na przykładzie jego dzieł poświęconych Andrzejowi Fryczowi Modrzewskiemu, które do tej pory nie zostały zastąpione bardziej szczegółowym i dokładnym opracowaniem. Kot ustalił wszystkie jego dzieła i powiązania z innymi polskimi i europejskimi myślicielami. Wymienić trzeba ponadto studium o podróżach Jana Kochanowskiego (1928), o profesorze Akademii Wileńskiej Aronie Olizarowskim (1929), różnowierczym pisarzu Erazmie Otwinowskim (1934). Jego rozprawa *Stanisław Estreicher na tle życia kulturalnego Krakowa* (1945) jest wykładem na temat kultury i nauki krakowskiej na przełomie XIX i XX wieku. Ogromne uznanie uzyskało studium *Szymon Budny. Der grösste Heretiker Litauens im 16 Jahrhundert* (1956).

Jeśli przypominamy Stanisława Kota jako historyka idei, to trzeba wymienić przede wszystkim dwie jego prace: *U źródeł polskiej myśli krytycznej XVI wieku*.

Polacy w Bazylei za czasów Zygmunta Augusta (1921) oraz *Basel und Polen (XV–XVII Jh.)* (1950). Ustalił on losy około 70 Polaków przebywających w tym mieście oraz ukazał ich rolę w szerzeniu tolerancji religijnej w Polsce. O powiązaniach między Polską a zachodnimi myślicielami traktowały też takie jego prace, jak *Hugo Grotius a Polska w 300-lecie dzieła o prawie wojny i pokoju. Korespondencja H. Grotiusa i G.J. Vossiusa z Stupeckimi* (Kraków 1926), *Oddziaływanie Braci Polskich, zwanych socynianami, w Anglii* (1935) i *Anglo-polonica. Angielskie źródła rękopiśmienne do dziejów stosunków kulturalnych Polski z Anglią* (1935). Pod koniec życia wydał podsumowującą ten zakres swoich badań pracę *Co wniosła Polska do kultury Zachodu* (1964). Kot dał się również poznać jako badacz idei politycznych, społecznych i religijnych. Najwyżej w tej dziedzinie oceniano jego książkę *Rzeczpospolita w literaturze politycznej Zachodu* (1919). Prześledził w niej nie tylko opinie wielkich myślicieli o Polsce od XVI do XVIII wieku, np. Jeana Bodina, Davida Hume’a, Jean-Jacques’a Rousseau, ale także głosy prasy. Wykazał, że Rzeczpospolita imponowała Zachodowi swą unią z Litwą oraz tolerancją religijną w czasach powszechnych wojen reformacyjnych. Z czasem jednak rosło na Zachodzie negatywne spojrzenie na społeczny ustrój państwa, w którym chłopstwo znajdowało się w największym poniżeniu. Fascynowali Kota arianie, co znalazło wyraz w książce *Ideologia polityczna i społeczna Braci Polskich zwanych Arianami* (1932, tłum. ang. 1957). W pracy tej ukazał wielki ferment ideowy, do którego doprowadziła reformacja w Polsce. Kreśląc ewolucję myśli ariańskiej od radykalizmu społecznego do humanitaryzmu, udokumentował także wkład Polski do głośnych ówczesnych sporów o to, co wolno, a czego nie chrześcijaninowi. Wymienić też należy inne jego prace dotyczące polskiej myśli politycznej: *Stanisława Orzechowskiego, Polskie dialogi polityczne (Rozmowa około egzekucyjnej i Quincunx) 1563–1564* (wyd. J. Łoś z objaśnieniami historycznymi S. Kota, Kraków 1919), *Szymona Marciusa z Pilzna korespondencję z lat 1551–1555* (Kraków 1929), wreszcie dwie prace o nieco innej tematyce, choć też zahaczające o dzieje polskiej myśli i instytucji politycznych: *Oslabienie władzy monarszej w Polsce (1587–1607) w świetle źródeł* (Kraków 1929) i *Z dziejów propagandy polskiej w wieku XVI: dyplomaci polscy w Neapolu* (Kraków 1928).

Chociaż Stanisław Kot po wielu latach, jakie upłynęły od czasu jego pracy na Uniwersytecie Jagiellońskim i aktywności zawodowej, bardziej jest kojarzony jako ambasador w Moskwie i minister w rządzie gen. Sikorskiego, to należy przypomnieć jego osiągnięcia naukowe, które zapewniły mu miejsce w gronie najważniejszych twórców myśli politycznej w międzywojennej Polsce. Jego dorobek naukowy jest bardzo znaczący, dotyczy związków Polski z państwami zachodnimi w okresie nowożytnym oraz dorobku polskich myślicieli, zwłaszcza najwybitniejszego z nich – Andrzeja Frycza Modrzewskiego. Szybko zaczęto go cenić także w świecie, czego dowodem było obdarzenie go godnościami doktorów honorowych uniwersytetów w Oksfordzie (1941) i w Bazylei (1959). Włoska Accademia dei Lincei włączyła go zaś w 1948 roku w poczet swych członków.

Julian Dybiec szkic biograficzny o nim kończy słowami, które warto i w tym miejscu przywołać:

Tępiiony przez władze sanacyjne i Polski Ludowej, doczekał się Kot po śmierci wielkiego zainteresowania swą osobą. We wspomnieniu pisanym zaraz po tym tragicznym wydarzeniu Janusz Tazbir opisywał rozległą działalność Kota i podkreślał, „że jego studia torowały wielokrotnie drogę nowym ujęciom badawczym”. W 1997 r. odbyła się w jego ukochanym mieście i Uniwersytecie sesja naukowa, w której wydobyto różne strony działalności Kota, będąca hołdem zasłużonej pamięci. Otwarto także przy tej okazji okolicznościową wystawę w Bibliotece Jagiellońskiej i wydano jej katalog. Nie pozostał więc Kot, jak próbowano prognozować, człowiekiem „za burtą” czasu (Fragment pochodzi z książki prof. Dybca *Stanisław Kot (1885–1975)*).

BIBLIOGRAFIA

Bibliografia zawiera podstawowe prace, których treść nie wyczerpuje tematu. Czytelnik zainteresowany postacią prof. Stanisława Kota musi sięgnąć do innych publikacji, zwłaszcza wymienionych w bibliografiach poniższych pozycji, i dzięki nim poszerzyć swoją wiedzę o tej postaci. Zarazem jednak trzeba zastrzec, że przy datach wydania podstawowych prac S. Kota, zwłaszcza dotyczących A.F. Modrzewskiego, istnieją rozbieżności co do dotychczasowej literatury i zapisów w kategoriach bibliotecznych.

233

Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego: sygn. S II 619 – Kot Stanisław.

Wydawnictwa drukowane

Sprawozdanie Koła Uczniów i Absolwentów Szkoły Nauk Politycznych za rok 1931/1932 wydane przez zarząd Koła Uczniów i Absolwentów Szkoły Nauk Politycznych, Kraków 1932.

W kraju i na emigracji. Materiały z londyńskiego archiwum ministra prof. Stanisława Kota (1939–1943), wybór i oprac. J. Gmitruk, Z. Hemmerling, J. Sałkowski, Warszawa 1989.

Z ziemi sowieckiej – z domu niewoli: relacje, raporty, sprawozdania z londyńskiego archiwum profesora Stanisława Kota, oprac. S. Kot, Z. Hemmerling, J. Sałkowski, red. J. Gmitruk, Warszawa 1995.

Informatory

Czy wiesz kto to jest?, red. S. Łoza, Warszawa 1938, s. 371.

Kot Stanisław [w:] A. Śródka, *Uczni Polscy XIX–XX stulecia*, t. II: H–Ł, Warszawa 1995, s. 296–299.

Słownik biograficzny działaczy ruchu ludowego. Makieta, Warszawa 1969, s. 196–197.

Monografie, rozprawy, artykuły, wspomnienia:

- Drohojowski J., *Jana Drohojowskiego wspomnienia dyplomatyczne*, Kraków 1970.
- Duraczyński E., *Rząd polski na uchodźstwie 1939–1945. Organizacja, personalia, polityka*, Warszawa 1993.
- Dybiec J., *Stanisław Kot (1885–1975)* [w:] *Uniwersytet Jagielloński. Złota Księga Wydziału Historycznego*, red. J. Dybiec, Kraków 2000, s. 260–270.
- Friszke A., *Życie polityczne emigracji*, Warszawa 1999.
- Grabowski W., *Polska Tajna Administracja Cywilna 1940–1944*, Warszawa 2001.
- Habielski R., *Życie społeczne i kulturalne emigracji*, Warszawa 1999.
- Iranek-Osmecki K., *Powołanie i przeznaczenie. Wspomnienia oficera Komendy Głównej AK 1940–1944*, Warszawa 1998.
- Kwiecień M., *Wśród potępienicznych swarów. Prawne aspekty rozliczeń politycznych wśród uchodźstwa polskiego we Francji i Wielkiej Brytanii 1939–1943*, Kraków 2013.
- Ofiara G., *Profesor Stanisław Kot. Zarys biografii naukowej*, Rzeszów 2008.
- Pobóg-Malinowski W., *Najnowsza historia polityczna Polski, t. II: 1914–1939*, Londyn 1961.
- Popiel K., *Generał Sikorski w mojej pamięci*, Warszawa 1986.
- Popiel K., *Wspomnienia polityczne*, Warszawa 1983.
- Przybylski H., *Front Morges*, Toruń 2007.
- Rutkowski T.P., *Stanisław Kot 1885–1975. Biografia polityczna*, Warszawa 2000.
- Rutkowski T.P., *Stanisław Kot 1885–1975. Między nauką a polityką*, Warszawa 2012.
- Schimitzek S., *Na krawędzi Europy: wspomnienia portugalskie 1939–1946*, Warszawa 1970.
- Stanisław Kot – uczony i polityk. Pokłosie sesji naukowej*, red. A. Fitowa, Kraków 2001.
- Urban A., *Emigracyjny dramat*, Warszawa 1998.
- Wanke B., *Władze legalne RP na uchodźstwie (1940–1970)*, „Zeszyty Historyczne” (Paryż) 1979, z. 47, s. 85–115.

Prace Stanisława Kota

- Jerzy Niemirycz w 300-lecie Ugody Hadiackiej*, Paryż 1960 (Biblioteka Kultury, t. 58).
- Polska Złotego Wieku a Europa. Studia i szkice, wybór i wstęp H. Barycz*, Warszawa 1987.
- Oslabienie władzy monarszej w Polsce (1587–1607) w świetle źródeł*, Kraków 1929.
- Listy z Rosji do gen. Sikorskiego*, Londyn 1955.
- Rozmowy z Kremlen*, Londyn 1959.
- Szymona Mariciusa z Pilzna korespondencja z lat 1551–1555*, Kraków 1929.
- Wspomnienia*, „Zeszyty Historyczne” (Paryż) 1967–1968, z. 11, 12, 13, 14.
- Z dziejów propagandy polskiej w wieku XVI: dyplomaci polscy w Neapolu*, Kraków 1928.

Grzegorz Mazur